

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλοσοφία της Φύσης

Ενότητα: Ι. Η Φύση στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία

Άννα Λάζου

Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή

Ι.ΙΙΙ Δημόκριτος & Επίκουρος: Δυο συγγενείς αντίπαλοι

Άννας Λάζου

1 Η Επικούρεια Φυσική Φιλοσοφία

Στα ακόλουθα θα επιχειρηθεί μια συνοπτική παρουσίαση των κυρίων θέσεων της Επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας – μιας και η θεωρία του Δημοκρίτου έχει εκτεθεί παραπάνω, στο πλαίσιο της εξέτασης των Προσωκρατικών αντιλήψεων για τη φύση. Η σύγκριση και διαφορά της Επικούρειας με τη Δημοκρίτεια ατομική θεωρία αποτελεί ένα από τα μείζονα ζητήματα της ιστορίας της φυσικής φιλοσοφίας, με σημαντικές προεκτάσεις στη νεότερη και σύγχρονη σκέψη και πολιτική φιλοσοφία ιδιαίτερα, που θα έχουμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε σε δύο από τα κεφάλαια του παρόντος συγγράμματος.

Ο Επίκουρος (341 π.Χ. - 270 π.Χ.) ήταν ο ιδρυτής φιλοσοφικής σχολής, με το όνομα *Κήπος του Επίκουρου*, από τις πιο γνωστές σχολές της Ελληνικής φιλοσοφίας. Η φυσική φιλοσοφία είναι ένας τομέας της γνώσης που απασχόλησε έντονα τον Επίκουρο, από τον οποίο έχουμε λίγες άμεσες πληροφορίες, ενώ είναι παραπάνω από εμφανής στο έργο του η επιρροή του ατομισμού του Λεύκιππου και του Δημοκρίτου. Ενώ γνωρίζουμε ότι έγραψε, μεταξύ άλλων, και ένα τεράστιο συναφές σύγγραμμα, *Περί Φύσεως*, με έκταση 37 τόμων, λίγα αποσπάσματα έχουν διασωθεί από αυτό το έργο και είναι κυρίως κείμενα του Λουκρήτιου και του Διογένη Οινωανδέα και λίγα του ίδιου του Επίκουρου. Στην *Επιστολή προς τον Ηρόδοτο*, η οποία διασώθηκε στο 10^ο τόμο του έργου του Διογένη Λαέρτιου, *Βίοι Φιλοσόφων* και αποτελεί περίληψη του έργου του *Περί Φύσεως*, ο Επίκουρος παραθέτει μια επιτομή της φυσικής του κοσμοθεωρίας. Η επιτομή αυτή ονομάζεται από τον Επίκουρο *στοιχείωσις*, δηλαδή στοιχειώδης διδασκαλία, που παράγεται από τα *στοιχειώματα* της Επικούρειας φυσικής θεωρίας.¹

---

¹ Τα έργα μάλιστα του Επίκουρου *Κανόν* και η *Φυσική* θεωρούμενα ως μία ενότητα, αναφερόμενα αντίστοιχα στα κριτήρια της αληθείας και στην *περί φύσεως θεωρία*, εκφράζουν με απλό τρόπο την οντογνωσιολογική θεωρία του Επίκουρου και είναι αναγκαίο να εξετάζονται μαζί. Ο Διογένης Λαέρτιος

Στην Επικούρεια φιλοσοφία υποστηρίζεται, ότι για τη μελέτη της φύσης χρειάζεται να χρησιμοποιούμε τη γλώσσα που μεταχειρίζονται οί άνθρωποι για να δηλώσουν τα πράγματα. Επομένως η διαλεκτική θεωρείται *παρέλκουσα* – περιττή.²

Ο Επίκουρος προτείνει ένα εμπειριστικό επιστημολογικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο τα προσιτά από τις αισθήσεις μας φαινόμενα θεωρούνται αληθή και θεμελιώνει την επιστήμη σε μια εμπειρική μεθοδολογία.³ Επιπλέον, το σύστημα του Επικούρου είναι νατουραλιστικό, γιατί εξηγητική προτεραιότητα έχει η συμπεριφορά των υλικών ουσιών καθώς και των ανθρωπινων πραγμάτων, με βάση τις παραδοχές της ατομικής θεωρίας για τη σύσταση και τη δομή τους. Πράγματι, ο Επίκουρος προσπαθεί να εξηγήσει όλα τα φυσικά φαινόμενα, ως αποτέλεσμα της κίνησης των ατόμων μέσα στο χώρο.

Η δομή της Επικούρειας φυσικής είναι θεμελιωμένη πάνω στην *Ατομική θεωρία* των Ατομικών Φιλοσόφων. Λεύκιππος και Δημόκριτος, στο δεύτερο μισό του 5ου π.χ αιώνα, υποστήριξαν πώς ό,τι υπάρχει ανάγεται σε δύο και μόνο είδη πραγμάτων, τό πλήρες (που συγκροτείται από αδιαίρετα σώματα) και το κενό (ο κενός χώρος).⁴ *Άτομο* και *Κενό* είναι οι θεμελιώδεις έννοιες της Επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας.⁵ Επί πλέον, κατά τον Επίκουρο, τα πάντα κατέχονται από σώματα και τόπο.⁶ Επομένως, στο

μάλιστα επισημαίνει την συμπληρωματικότητα και το ενιαίο μεταξύ του *Κανόνα* και της *Φυσικής*: «Συνήθως κατατάσσουν το Κανονικό μαζί με το Φυσικό μέρος, και ονομάζουν το πρώτο από αυτά, «περί κριτηρίου και αρχής, και στοιχειωτικών», ενώ λένε ότι το φυσικό ονομάζεται «περί γενέσεως και φθοράς και περί φύσεως». *Επίκουρος*, 10.30, εις Διογένης Λαέρτιος, 2007, *Επίκουρος*, Εισαγωγή–μετάφραση Αθανάσιος Τσακνάκης, Θεσσαλονίκη: Βιβλιοβάρδια.

² Η επιστολή προς Ηρόδοτο 39, εις D. S. Hutchinson, *Επίκουρος Κείμενα – Πηγές – Επικούρειας Φιλοσοφίας και τέχνη του ζην*, ό.π., σελ. 41.

³ Stephen Everson, «Epicureanism», (1999), εις *Routledge History of Philosophy, Volume II. From Aristotle to Augustine*, επιμ. David Furley, London and New York: RKP, κεφ. 6, σελ. 188.

⁴ Ο Σμπλίκιος αναφέρει σχετικά «...και Δημόκριτος το πλήρες και το κενόν, ὄν το μεν ως ὄν, τό δε ὡς οὐκ ὄν εἶναι φησιν». Το πρώτο (τό πλήρες) αντιστοιχεί στο *όν* και το δεύτερο στο *μη ὄν*. *Simplic I. c.* σελ.326, (b 1-2 = GAGIX σελ.44, 16 - 17). Παραπομπή του Karl Marx, στην *Διατριβή*: Κ. Μαρξ, (1983), *Διαφορά της δημοκρίτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας [Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie, 1841]*, μετάφραση, εισαγωγή, και σχόλια από τον Π. Κονδύλη, Αθήνα: εκδόσεις Γνώση, Σημειώσεις – Πρώτο μέρος, IV, σελ. 148.

⁵ Η διδασκαλία του για την ατομική δομή της ύλης, διατυπώνεται σε δύο κύριες πηγές: στην *Επιστολή προς Ηρόδοτο* και στο ποίημα του *Λουκρητίου De rerum Natura «Περί φύσεως»*. Βλ. D.S. Hutchinson, ό.π, σελ. 11 – 17: «...η *De natura rerum* είναι, όπως επιβεβαιώνει ο τίτλος της, έργο της φυσικής, γραμμένο στη σεβάσμια παράδοση της ελληνικής πραγματείας *Από τη φύση*...».

⁶ «...ἀλλά μην και το πᾶν ἐστί «σώματα και κενόν», Epicurus, *Ep Hdt.* 39 – 40, εις A. A. Long & D. N. Sedley, (1987), *The Hellenistic Philosophers: Volume 1, Translations of the Principal Sources with Philosophical Commentary*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 20. «...Επίκουρος ὀνόμασιν

Επικούρειο σύμπαν υπάρχουν δύο στοιχεία: η *ύλη*, ή οποία αποτελούμενη από άτομα, γεννιέται και φθείρεται, και ο *κενός χώρος*, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως *Άναφης Φύσις*⁷, δηλαδή οντότητα που δεν ψηλαφείται, είναι απροσπέλαστη.

Ο Σέξτος ο Εμπειρικός μάλιστα διαχωρίζει την Επικούρεια θεωρία τα φύσης από την Στωική, επειδή η τελευταία ορίζει τη *χώρα* ως μερικώς άδειο και μερικώς γεμάτο χώρο.⁸ Αντίθετα ο χώρος του Επικούρειου σύμπαντος είναι απόλυτα κενός και απροσπέλαστος.

Ακόμη ο *κενός χώρος* είναι άπειρος, και ως εκ τούτου πρέπει και η *ύλη* να είναι άπειρη, διότι δεν θα ήταν δυνατόν να διασωθεί *ύλη* πεπερασμένη σε απέραντη έκταση, και θα μηδενιζόταν. Τα έσχατα συστατικά της *ύλης* είναι τα άτομα, τα οποία είναι αδιαίρετα, διότι εάν επιδέχονταν επ' άπειρον διαίρεση, θα είχαν μέσα τους κάποιο κενό και επομένως η *ύλη* πάλι, θα μηδενιζόταν.

Τα άτομα κινούνται, όπως και στο Δημοκρίτειο σύμπαν, αλλά ο Επίκουρος εισάγει τον όρο *παρέγκλισις*, μια ελάχιστη δηλαδή απόκλιση από την κάθετη κίνηση των ατόμων, στην οποία οφείλεται η σύγκρουση μεταξύ των απειροελαχίστων ατόμων (*αποπαλμός*), ενώ γίνεται η αιτία να δημιουργηθούν ποικίλοι συνδυασμοί μεταξύ τους. Με τον όρο της *παρεγκλίσεως* που εισηγείται ο Επίκουρος έρχεται σε αντιπαράθεση με την αιτιοκρατία των Στωικών και επηρεάζει την εξέλιξη μεταγενέστερων κοσμοαντιλήψεων.

Ο Επίκουρος αναζητεί στη φιλοσοφία της φύσης και στην μελέτη των ουρανίων, την απαλλαγή του αδύνατου ανθρώπου από το φόβο και την ψυχική ανησυχία.⁹ Και κυρίως της αποδίδει το ρόλο, να βοηθήσει τον άνθρωπο να ανταποκριθεί στο φόβο του θανάτου, στην ανησυχία που του προξενεί το άγνωστο για

«πάσιν» παραλλάττειν κενόν τόπον χώρα...», Aetius I.20.1, εις A. A. Long & D. N. Sedley, 1987, *The Hellenistic Philosophers*, ό.π., σελ. 21. «...διό προληπτέον ότι κατά τον Επίκουρον τής *άναφους* καλουμένης *φύσεως* τό μόν τί όνομάζεται κενόν τό δε τόπος τό δε *χώρα*, μεταλαμβανομένων κατά διαφόρους επιβολάς τών όνομάτων...», Sextus Empiricus, M.10.219, εις A. A. Long & D. N. Sedley, 1987, *The Hellenistic Philosophers*, ό.π., σελ. 25.

⁷ «κενόν έστι φύσις *Άναφης*, τουτέστιν άψηλάφητος.»: Hermann Usener, (2010), *Epicurus Epicurea*, Cambridge Library Collection - Classics, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 129.

⁸ A. A Long, (2007), *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοί: Εισαγωγή Συστατικών Μελετημάτων*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, σελ. 267.

⁹ Sharples, R. W., (2002), *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί. Μια εισαγωγή στην Ελληνιστική φιλοσοφία*, μτφρ. Μ.Λυπουρλή, Γ.Αβραμίδης, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, σελ. 45.

τα συμβαίνοντα στον ουρανό. Σύμφωνα με τους Επικούρειους κανόνες, ο φόβος του θανάτου θα πρέπει να αντιμετωπίζεται και να γίνεται με ορθολογική διαχείριση των απολαύσεων και των πόνων: ¹⁰

«Πρέπει επίσης, να θεωρούμε ότι έργο της φυσιολογίας (φυσικής επιστήμης) είναι να εξακριβώσουμε την αιτία των κυριότερων φαινομένων και ότι η μακαριότητά μας εξαρτάται από τη γνώση των ουρανίων φαινομένων και της αληθούς φύσης των ουρανίων σωμάτων και όσα σχετίζονται με την αυτή γνώση. Ακόμη ότι δεν έχει σημασία ή πολλαπλότητα των αιτιών και το ενδεχόμενο ότι μπορεί να είναι αλλιώς τα πράγματα, αλλά απλώς να πιστεύουμε ότι τίποτα, απ' όσα προκαλούν αμφιβολία ή ταραχή, δεν συνδέεται με την άφθαρτη και μακάρια φύση, κάτι που είναι απλό για να το καταλάβει ή διάνοια μας.»¹¹

Συμπερασματικά, η φυσική θεωρία (*φυσιολογία*) του Επίκουρου,

α) αναπτύσσει τη φυσική του θεωρία σε συμφωνία με την κλασική ατομική θεωρία του Λεύκιππου και του Δημόκριτου,

β) δεν αντιμετωπίζει την επιστημονική έρευνα ως αυτοσκοπό, αλλά ως μέσο που θα επιτρέψει την επιδίωξη του *ευ ζην* και της *ευδαιμονίας*, όπως και την απαλλαγή από το φόβο και την ταραχή που προκαλούνται στον άνθρωπο από την άκριτη αποδοχή μη επαληθευμένων θρησκευτικών, μυθολογικών ή μεταφυσικών δοξασιών και οδηγεί στην ήσυχη και ειρηνική διαβίωση – γνωστή και ως *αταραξία*,

δ) δέχεται ότι τίποτα δεν δημιουργείται εκ του μη όντος, από τη θεία βούληση και ότι τα πάντα συμβαίνουν σύμφωνα με φυσικούς νόμους και χωρίς θεϊκή παρέμβαση,

ε) ότι ισχύει η αρχή της διατήρησης της ύλης, σύμφωνα με την οποία κανένα πράγμα δεν οδηγείται σε απόλυτη ανυπαρξία, αλλά διαλύεται στα συνθετικά μέρη του,

---

¹⁰ «...Εί μηθέν ήμάς αί τῶν μετεώρων ὑποψίαί ἠνώχλουν, και αί περί θανάτου, μη ποτέ προς ήμάς ἦτι, ἔτι τε το μη κατανοεῖν τοὺς ὄρους τῶν ἀληθῶν και τῶν ἐπιθυμιῶν, οὐκ ἂν προσεδεόμεθα φυσιολογίας...». Διογένη Λαερτίου, (1991), *Βίων και Γνωμῶν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων*, τ. II, X, Επικ. Κύρια Δόξαι, I I, I 2, I3, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press. Πρβλε. D.S. Hutchinson, ο.π., σελ. 40.

¹¹ Διογένη Λαερτίου, *Επιστολή προς Ηρόδοτο*, 10.78, ό.π.

στ) ότι τίποτα δεν μπορεί να γίνει κατ'αίσθηση αντιληπτό, εάν δεν έχει υλική υπόσταση,

ζ) ότι τίποτα δεν υπάρχει εκτός από τα άτομα και το κενό ανάμεσά τους,

η) ότι τα άτομα είναι στέρα, δεν περιέχουν κενό και είναι άφθαρτα,

θ) τα άτομα βρίσκονται σε διαρκή κίνηση μέσα στο κενό, η κίνηση στο κενό είναι κάθετη, ενώ μέσα στα σώματα παλμική,

ι) ότι ανά πάσα στιγμή μπορούν τα άτομα να *παρεγκλίνουν* ελαφρά από την ευθεία κίνηση, να συγκρουστούν, να αλλάξουν φορά ή να ενωθούν με άλλα άτομα σχηματίζοντας σύνθετα σώματα.¹²

---

¹² Στη βασική βιβλιογραφία σχετική με την Επικούρεια φυσική φιλοσοφία, συνοπολογίζονται και τα Επίκουρος, (1994), *Άπαντα: Διαθήκη, Επιστολή προς Ηρόδοτον, επιστολή προς Πυθοκλή, επιστολή προς Μενοικέα, Κύριαι Δόξαι, Επικούρου προσφώνησις*, μετάφραση Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Αθήνα: εκδ. Κάκτος και Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, 1999, *Επίκουρος. Η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου*, Αθήνα: εκδ. βιβλιοπωλείο Εστίας.

2 Η Διδακτορική Διατριβή του K. Marx

Επιμέλεια προπτυχιακής εργασίας του Δημήτρη Χαμηλοθώρη,
πτυχιούχου του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας

Όπως παρατηρεί ο K. Marx στην ιστορική μελέτη του για τη διαφορά μεταξύ Επικούρειας και Δημοκρίτειας φυσικής φιλοσοφίας,¹³ στους ύστερους φιλοσόφους της αρχαιότητας¹⁴ είναι φανερή η περιφρόνηση για τον ατομισμό του Δημόκριτου, που επιβίωσε στη σκέψη του Επίκουρου.¹⁵

Και οι δύο στοχαστές ξεκινούν από την ίδια αφετηρία, την ίδια αρχή, τα άτομα. Ο Δημόκριτος τα ονομάζει αρκετές φορές και *ιδέες*. Αλλά ενώ και οι δύο τους ξεκινούν από το ίδιο σημείο αναφοράς, η πορεία που ακολουθούν στην φυσική τους φιλοσοφία, είναι διαμετρικά αντίθετη:

Για τον Δημόκριτο αλήθεια και φαινόμενο είναι έννοιες συγκεχυμένες: ο Αριστοτέλης στο *Περί Ψυχής* αναφέρει ότι ο Δημόκριτος δέχεται ότι αλήθεια είναι το φαινόμενο¹⁶. Στα *Μετά τα Φυσικά* όμως, ο Δημόκριτος φαίνεται να αντιβαίνει στην

---

¹³ Με βάση τη Διατριβή του K. Marx, (1983), *Διαφορά της δημοκρίτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας [Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie, 1841]*, ό.π. Ερμηνευτικό σχετικό άρθρο της Άννας Λάζου περιλαμβάνεται στο Παράρτημα του παρόντος τόμου.

¹⁴ Ο Επίκουρος δέχθηκε επικρίσεις ήδη από την αρχαιότητα, κυρίως εκ μέρους των Στωικών, εξ αιτίας της διδασκαλίας του περί ηδονής, της απόρριψης εκ μέρους αυτού και των μαθητών του σύγχρονών του αλλά και προγενέστερων αυτού φιλοσόφων. Την ηθική των Επικουρείων κατηγόρησε αργότερα και ο Πλούταρχος, στα συγγράμματά του *Προς Κωλώτην* και *Ότι ουδέ ζην έστιν ηδέως κατ' Επίκουρον*. Αφορμή για την ανάπτυξη οξείας αντιδικίας στην αρχαία εποχή έδωσε η άρνηση του Επίκουρου να δεχθεί την θεία παρέμβαση και κάθε τελολογική ερμηνεία, μια αντιδικία που πυροδότησε συζητήσεις και προσπάθειες φιλοσοφικής ανασύνθεσης των Επικουρείων θεωριών με άλλες, από νεότερους στοχαστές, όπως ο Gassendi, ο Marx κ.ά. Τον Δημόκριτο, ο Πλούταρχος, στο *Προς Κωλώτην*, δεν διστάζει επίσης να κατηγορήσει, για τις αρχές, με τις οποίες θεμελίωσε τη φιλοσοφία του: «Ο Δημόκριτος πρέπει λοιπόν να κατηγορηθεί, όχι επειδή δέχεται ανοιχτά τις συνέπειες των αρχών του, παρά επειδή δέχεται αρχές που έχουν τέτοιες συνέπειες...» Karl Marx, *Η διαφορά Δημοκρίτειας και Επικούρειας φιλοσοφίας*, σελ. 131, παρ. 11.

¹⁵ «Υπάρχει τίποτε στη Φυσική του Επίκουρου που να μην προέρχεται από το Δημόκριτο; Γιατί ακόμα κι αν άλλαξε κάποια πράγματα, ...όμως τα περισσότερα τα επαναλαμβάνει», έγραφε ο Κικέρωνας, ενώ η σφοδρή επίθεση συνεχίζεται μέσα στους αιώνες, σε έργα Βυζαντινών πατέρων, μέχρι την αποκατάστασή της στη φιλοσοφία του Hegel. Αναφέρει ο Karl Marx, ό.π, σελ. 129, παρ. 2.

¹⁶ Karl Marx, ό.π, σελ. 131, παρ. 1.

πρωτύτερή του δήλωση, καθώς ισχυρίζεται ότι τίποτα δεν είναι αληθινό ή τουλάχιστον παραμένει κρυμμένο από εμάς¹⁷. Ο Δημόκριτος με τα γυαλιά του σκεπτικιστή, αδυνατεί να δει έναν αντικειμενικό κόσμο. Ο αισθητός κόσμος αποτελείται από φαινόμενα, τα οποία θέτουν ένα πυκνό νεφέλωμα που εμποδίζει το υποκείμενο να δει και να προσεγγίσει το *Είναι* του σύμπαντος, καθώς μόνο διαμέσου του λόγου μπορεί να το πραγματοποιήσει. Χωρίς απτή ουσία, το υποκείμενο αναγκάζεται να ζει σε έναν κόσμο με αδρά χαρακτηριστικά. Ο Επίκουρος αντίθετα δεν διαχωρίζει τον αισθητό κόσμο από το *Είναι*, ως δύο διαφορετικές πραγματικότητες, αλλά βλέπει την μια ως υπόβαθρο της άλλης και άρα και τις δυο αληθινές.

Αντίθεση αποτελεί και η άμεση σχέση που έχει ο κάθε φιλόσοφος με τη φύση. Ο Δημόκριτος δεν μπορεί να ικανοποιηθεί με τα φιλοσοφικά του συμπεράσματα. Γι' αυτό καταπιάνεται με τη παρατήρηση, ανάλυση και χαρτογράφηση των δομών των φαινομένων του φυσικού κόσμου. Ξεκινά μια πληθώρα ταξιδιών, όπου έρχεται σ' επαφή με την αιγυπτιακή γεωμετρία και τα μαθηματικά, την μεσοποτάμια φιλοσοφία και αργότερα, όπως ο Αλέξανδρος, σταματάει το ταξίδι του στα πνευματικά «οχυρά» της Ινδίας¹⁸. Στον αντίποδα βρίσκεται ο Επίκουρος, ο οποίος αναπαύεται στις αλήθειες που του προμηθεύει η φιλοσοφία. Περιφρονεί τις σχετικές επιστήμες, καθώς υποστηρίζει ότι μόνο μέσω της φιλοσοφίας απελευθερώνεται ο άνθρωπος¹⁹.

Για το Δημόκριτο, η έννοια της αναγκαιότητας έχει πρωταρχική σημασία. Η αναγκαιότητα έχει πολλές ιδιότητες και παίρνει πολλές μορφές, μπορεί να ταυτιστεί με την ειμαρμένη, τη δίκη, την πρόνοια και τη δημιουργό αρχή του κόσμου. Σε κάθε φαινόμενο ο Δημόκριτος προσβλέπει σε μια αιτία, ως ότου οδηγηθεί στην απώτερη

---

¹⁷ Karl Marx, ό.π, σελ. 131, παρ. 2.

¹⁸ Karl Marx, ό.π, σελ. 135, παρ. 18.

¹⁹ Είναι σαφής η παραπομπή που παραθέτει ο Σενέκας για την ελευθερία που επιφυλάσσει η φιλοσοφία «...ίσα με τώρα ακόμα διαβάζω και ξαναδιαβάζω τον Επίκουρο. Πρέπει να υπηρετείς τη φιλοσοφία για να βρεις την αληθινή ελευθερία. Δεν περιμένει, όποιος της υποτάχθηκε και της παραδόθηκε, γιατί παρευθύς απελευθερώνεται καθώς η ελευθερία δεν είναι τίποτε άλλο από το να υπηρετείς τη φιλοσοφία...». Karl Marx, ό.π, σελ. 137, παρ. 21. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός μας πληροφορεί για την έχθρα και την απαξίωση με την οποία αντιμετώπιζε ο Επίκουρος όχι μόνο τις θετικές επιστήμες αλλά και την ίδια τη γραμματική. Karl Marx, ό.π, σελ. 137, παρ. 23. Ως συνέπεια, ο Επίκουρος δέχθηκε πληθώρα επικρίσεων, την οποία μπορούμε να παρουσιάσουμε περιληπτικά με τη φράση του Πλουτάρχου *Ότι ουδέ ζην έστιν ηδέως κατ' Επίκουρον* («...για το ότι δεν μπορεί να ευτυχήσει κανείς παρακολουθώντας τον Επίκουρο»). Karl Marx, ό.π, σελ. 137, παρ. 24.

αιτία που την ορίζει στο άτομο²⁰. Ενώ όμως για τις εκδηλώσεις των φαινομένων, ο Δημόκριτος καταφεύγει στην αναγκαιότητα, για τη δημιουργία και την τοποθέτηση των ατόμων μέσα στο κενό, ως αιτία λαμβάνει την τυχαιότητα. Ως υλιστής φιλόσοφος δεν δέχεται έναν θεό ως δημιουργό αιτία. Επίσης, δεν μπορεί να δεχτεί μία καθαρή ουσία ή άλλη αρχή, η οποία θα μπορούσε να δημιουργήσει τις ιδέες, δηλαδή τα άτομα, καθώς η έννοια της εκ του μηδενός γέννησης ήταν για τους αρχαίους Έλληνες ακατανόητη και άγγιζε τα όρια της δεισιδαιμονίας και του παραλόγου. Επομένως, σαν αποτέλεσμα, η πλησιέστερη αιτία που μπορούσε να δεχτεί, ήταν η τυχαιότητα. Αυτή βέβαια η επιλογή αντί να διευκολύνει, δυσχεραίνει τη συνέπεια του συστήματός του, καθώς, η αιτία των ίδιων των στοιχείων αντικρούεται από τις αρχές που διέπουν τα στοιχεία του αισθητού κόσμου.

Ο Επίκουρος αντίθετα δέχεται την τυχαιότητα ως κινητήριο δύναμη του αισθητού κόσμου. Βλέπει την αναγκαιότητα σαν έναν βάρβαρο κατακτητή, έναν σκληρό δυνάστη, ο οποίος επιθυμεί διακαώς να υποδουλώσει την ελευθερία και τη βούληση του υποκειμένου. Αυτόν τον δυνάστη ο Επίκουρος είναι αποφασισμένος να τον πολεμήσει με κάθε μέσο. Από κοινού με τον Δημόκριτο, δέχεται την ανυπαρξία των θεών και διαχωρίζεται από το εύπιστο πλήθος. Οι θεοί ωστόσο μοιάζουν πιο επιθυμητοί και ανθρώπινοι από την αναγκαιότητα. Οι μεν θεοί μπορούν να δείξουν ευμένεια και έλεος σ' αυτούς που τους σέβονται, ενώ στην αναγκαιότητα δεν υφίστανται αυτές οι δύο δυνατότητες.²¹

Ο κόσμος του Επικούρου είναι άστατος, ελεύθερος, βιώσιμος. Σε αυτόν ενυπάρχει η δυνατότητα ελεύθερης πράξης. Σημείο αναφοράς δεν αποτελεί το αντικείμενο, ο αισθητός κόσμος, αλλά το ίδιο το υποκείμενο. Το υποκείμενο εκλέγει, επεξεργάζεται, αποφασίζει και επενεργεί θετικά πάνω στην κατανόηση του αισθητού κόσμου, με γνώμονα τη γνώση των ατόμων, γι' αυτό ο Επίκουρος απορρίπτοντας τους νόμους και τα πορίσματα που καταφεύγουν οι φυσικές επιστήμες αγκαλιάζει όλες τις πιθανές ερμηνείες.

---

²⁰ Αποκαλυπτική είναι η φράση που παραθέτει ο Ευσέβιος για το Δημόκριτο, ότι ο τελευταίος προτιμούσε να βρει μία αιτία παρά το ίδιο το βασίλειο των Περσών. Karl Marx, ό.π, σελ. 143, παρ. 46.

²¹ Κατατοπιστική είναι η παραπομπή του Σενέκα, όπου παραθέτει «είναι κακό να ζεις υποταγμένος στην αναγκαιότητα, όμως δεν αποτελεί καμία αναγκαιότητα να ζεις υποταγμένος στην αναγκαιότητα ...Προς την ελευθερία στέκουν πολλοί δρόμοι σύντομοι και εύκολοι. Ας δοξάζουμε το θεό που κανένας δεν μπορεί να κρατηθεί δεμένος στη ζωή. Και τις ίδιες τις αναγκαιότητες επιτρέπεται να δαμάζουμε... είπε... ο Επίκουρος». Karl Marx, ό.π, σελ. 141, παρ. 40.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η άποψη των φιλοσόφων για το σχήμα και το μέγεθος του ήλιου. Ενώ ο Δημόκριτος, ως εμπειρογνώμων φυσικός, συνειδητοποιεί το πραγματικό μέγεθος του ήλιου και για ποιες αιτίες τα αισθητήρια όργανά μας τον αντιλαμβάνονται στο μέγεθος μια μικρής σφαίρας, ο Επίκουρος ξεχωρίζει τον εαυτό του και απορρίπτει την πιθανή αιτιολόγηση²².

Συνοψίζοντας τις διαφορές της φυσικής τους φιλοσοφίας, θα χαρακτηρίζαμε τον Δημόκριτο, από την μια, ως σκεπτικιστή φυσικό, ο οποίος δομεί το φιλοσοφικό του σύστημα με βάση τα άτομα, που αποτελούν την αντικειμενική πραγματικότητα, το υπόβαθρο του αισθητού κόσμου, ξεχωρίζει τον αισθητό κόσμο ως υποκειμενική επίφαση, καταπιάνεται με την εξερεύνηση του δεύτερου και οριοθετεί το σύστημά του μέσα στην αναγκαιότητα. Αντίθετα, από την άλλη, ο Επίκουρος, δογματικός, δέχεται επίσης τα άτομα ως δομικό στοιχείο του αισθητού κόσμου, αλλά αγκαλιάζει και τον αισθητό κόσμο, εξαντικειμενικεύοντας και απελευθερώνοντάς τον από κάθε όριο και δυναστική αρχή, κάνοντάς τον έτσι έναν κόσμο βιώσιμο, με τον άνθρωπο στο κέντρο του.

Ας προχωρήσουμε τώρα στις διαφορές που ο Marx εντοπίζει πως ενυπάρχουν στην ίδια την ουσία, τη μορφή, την κίνηση και την λειτουργία των ατόμων στους δυο αυτούς φυσικούς φιλοσόφους. Ο Επίκουρος κατ' αρχήν φαίνεται να δέχεται μια τριπλή κίνηση των ατόμων, ενώ ο Δημόκριτος μια διπλή. Με την αναφορά τους στην κίνηση του ατόμου, ενώ και οι δυο τους προσπαθούν να αιτιολογήσουν την ύπαρξη ή μη της αναγκαιότητας στον ατομικό και στον αισθητό κόσμο, ο Επίκουρος προχωρεί παραπέρα θέτοντας τα θεμέλια της αταραξίας.

Τα άτομα κινούνται σε μια πτωτική κίνηση από άνω προς τα κάτω. Ο Επίκουρος προσθέτει σε αυτήν την πτωτική κίνηση, την κίνηση της απόκλισης. Το άτομο δύναται σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, αορίστου χρόνου και διαστήματος, να αποκλίνει από την κάθετη του πτώση. Ως αποτέλεσμα, το άτομο προσκρούει πάνω στα άλλα άτομα, όπου πραγματοποιείται η τρίτη κίνηση, ο *αποπαλμός*, δηλαδή η κρούση και ανάκρουση των ατόμων μεταξύ τους, που έχει ως αποτέλεσμα την συγκρότηση και συμπλοκή τους και ως συνέπεια την δημιουργία των φαινομένων του αισθητού κόσμου.

---

²² Karl Marx, ό.π., σελ. 143, παρ. 47.

Η πιο σημαντική από τις τρεις κινήσεις είναι η απόκλιση, γιατί αυτή ακριβώς δεν μπορεί να δεχτεί το ντετερμινιστικό σύστημα του Δημόκριτου.²³ Βρήκε με ποιον τρόπο να ξεφύγει από την αναγκαιότητα, πράγμα που προφανώς δεν είχε σκεφτεί ο Δημόκριτος. Είπε δηλαδή ότι το άτομο, όταν φέρεται από το βάρος του και την βαρύτητα προς τα κάτω, αποκλίνει ελάχιστα.²⁴

Προς υπεράσπιση των θέσεων αυτών του Επίκουρου, πολλούς αιώνες μετά, ο Marx παρατηρεί ότι το λάθος του Κικέρωνα όταν διαφωνεί με την περί απόκλισης θεωρία του Επίκουρου, έγκειται στο ότι δεν μπόρεσε να συλλάβει την αυτοτέλεια των ατόμων. Με την απόρριψη της ύπαρξης του Θεού, χάθηκε προς στιγμήν και η έννοια της αυτοτέλειας στον κόσμο. Αυτή όμως επανεμφανίζεται μέσα στα ίδια τα άτομα, μέσα στην ουσία τους.

Στην ανάλυση του ατόμου του Επίκουρου, στην οποία προβαίνει ο Marx, προβάλλουν δυο μορφές, τις οποίες μπορεί να λάβει το άτομο, η αφηρημένη και η σχετική. Μέσα στην πτωτική του κίνηση, το άτομο χάνει την αυτοτέλειά του, καθώς βρίσκεται σε συνεχή αναφορά προς την ευθεία γραμμή. Το άτομο όμως επιδιώκει συνεχώς την απόκλιση, με στόχο να στραφεί στην ίδια του την ουσία, που αποτελεί και την αυτοτέλειά του. Η απόκλιση αυτή δεν οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως είναι η απόθεση από τα άλλα άτομα, αλλά έγκειται στην αυτοσυνειδησία του ατόμου. Με αυτόν τον τρόπο απαντά ο Marx στον Κικέρωνα, γιατί πράγματι η απόκλιση είναι αναίτια. Επίσης, όπως αναφέραμε παραπάνω, η απόκλιση συμβαίνει στον ελάχιστο απροσδιόριστο χρόνο και χώρο. Το πού και πότε θα συμβεί η απόκλιση, δεν έγκειται σε κάποιες αιτίες, αλλά οφείλεται στην αυτοσυνειδησία του κάθε ατόμου.

Η φιλοσοφία του Επίκουρου είναι κατά βάση μια ηθική φιλοσοφία. Στόχος της είναι να προβάλλει την έννοια της αταραξίας, ως την απόκλιση της κάθε σχετικής

---

²³Την κίνηση αυτή δεν μπορούν να τη δεχθούν και μεταγενέστεροι φιλόσοφοι, όπως ο Κικέρωνας. Στο *De natura deorum*, ο Κικέρωνας παραθέτει τα εξής: «αν τα άτομα φέρονταν προς τα κάτω από το ίδιο τους το βάρος, τίποτε πια δεν θα περνούσε από το χέρι μας, αφού η κίνησή τους θα ήταν βέβαιη και αναγκαία». Karl Marx, ό.π, σελ. 153, παρ. 4.

²⁴«Το να ισχυρίζεται κάτι τέτοιο είναι πιο επονεϊδιστο από το να μην μπορεί να υποστηρίξει εκείνο που θέλει». Karl Marx, ό.π, σελ. 153, παρ. 4. Αλλού ο Κικέρωνας συνεχίζει «...όμως δεν κατάφερε ούτε εκείνο που για χάρη του έπλασε την κατασκευή, γιατί αν όλα τα άτομα απέκλιναν, ποτέ δεν θα συνδέονταν κάποια μεταξύ τους, παρά άλλα θα απέκλιναν και άλλα θα φέρονταν ευθύγραμμα από την κίνησή τους. Πρώτα λοιπόν, θα έπρεπε να δοθούν κατά κάποια τρόπο διαφορετικοί χώροι στα άτομα (και να οριστεί) ποια θα πηγαίνουν ευθύγραμμα και ποια λοξά». Karl Marx, ό.π, σελ. 155, παρ. 12. για να καταλήξει αλλού στην φράση «...είναι αναγκασμένος να ομολογήσει, αν όχι με τα λόγια πάντως έμπρακτα, ότι η απόκλιση γίνεται αναίτια» Karl Marx, ό.π, σελ. 155, παρ. 15.

ύπαρξης, λόγω της διαφοράς που προκαλεί ο πόνος στην αυτοσυνειδησία του ατόμου. Για να μπορέσει όμως η ηθική του να σταθεί, πρέπει πρώτα να σταθεί μέσα στην ίδια την φύση. Όπως το υποκείμενο προσπαθεί και επιδιώκει να φτάσει στην κατάσταση του *Δι-Εαυτόν-Είναι*, έτσι και το άτομο με την απόκλιση επιδιώκει να φτάσει στην αφηρημένη του πλήρη ατομικότητα. Με τον αποπαλμό όμως έρχεται και η υλική τελείωση του ατόμου, την οποία κατείχε κατά την πτωτική του κίνηση, έχασε κατά την απόκλισή του και ξαναβρήκε με την κρούση πάνω στα άλλα άτομα.

Είναι γεγονός, μπορούμε να πούμε, ότι και ο Επίκουρος και ο Δημόκριτος αρνούνται να πουν ποιος θέτει την πρώτη κίνηση, αλλά είναι εμφανώς συνεπέστερη η θέση του Επικούρου: στο σύστημα του Δημόκριτου δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί κατά την παράλληλη πτωτική κίνηση των ατόμων η *γεγονότητα* του αποπαλμού, διότι δεν εξηγούνται η αιτία, ο χρόνος και ο χώρος της σύγκρουσης των ατόμων μεταξύ τους, για να ακολουθήσει έπειτα η συγκρότηση του αισθητού κόσμου.

Οι δυο φιλόσοφοι διαφοροποιούνται και ως προς τις ιδιότητες που προσδίδουν στα άτομα²⁵. Ο Επίκουρος²⁶ αδυνατεί να δεχθεί ανοιχτά την ύπαρξη ιδιοτήτων στα άτομα, γιατί η ύπαρξη ιδιοτήτων εξαναγκάζει τα άτομα να υποπέσουν από την αφηρημένη τους αυτοτέλεια σε μια υλική υπόσταση, δηλαδή να βγουν από τον εαυτό τους και να αλληλεπιδράσουν άμεσα με τις άλλες σχετικές πραγματικότητες, τα άλλα άτομα. Γι' αυτό, ο Επίκουρος αναγκάζεται, μόλις εξαντλήσει τις συνέπειες που λαμβάνει από τις ιδιότητες των ατόμων, να προσπαθήσει άμεσα να τις εκμηδενίσει για να επαναφέρει τα άτομα στην αφηρημένη τους αυτοσυνειδησία, στην κατάσταση της αταραξίας.

Ο Δημόκριτος αρχικά, όπως μαρτυρούν ο Σιμπλίκιος και ο Φιλόπονος²⁷, αποδίδει μονάχα διαφορά μεγέθους και μορφής στα άτομα. Δεν μπορούμε να

---

²⁵ Σύμφωνα με την περικοπή που παραθέτει ο Πλούταρχος, «ο Επίκουρος είπε ότι τα σώματα έχουν τρία συμβεβηκότα: σχήμα, μέγεθος, βάρος. Ο Δημόκριτος δεχόταν δύο: μέγεθος και σχήμα. Όμως ο Επίκουρος πρόσθεσε σε αυτό και το βάρος, «γιατί τα σώματα χρειάζονται να κινούνται κάτω από την πίεση του βάρους...». Karl Marx, ό.π, σελ.161 σημ. 2.

²⁶ Όπως μας αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος, «γιατί οι ποιότητες είναι μεταβλητές, ενώ τα άτομα αμετάβλητα». Karl Marx, ό.π, σελ.159, σημ.1.

²⁷ Karl Marx, ό.π, σελ.161, σημ.4

γνωρίζουμε αν ο Δημόκριτος απέδιδε βάρος στα άτομα, διότι η περικοπή που έχουμε από τον Αριστοτέλη είναι ασαφής.²⁸ Ο Δημόκριτος ορίζει τρεις διαφορές των ατόμων: τον *ρυσμό*, την *τροπή* και την *διαθιγή*.²⁹ Η χρήση αυτών των επιθέτων χρησιμοποιείται από τον Δημόκριτο, όχι για να καταδείξει την μεταξύ των ατόμων διαφορά, αλλά την διαφορά που σχετίζεται με τον χώρο. Ο *ρυσμός* δείχνει την διαφορά μορφής που έχουν τα άτομα, η *τροπή* δείχνει τη θέση που έχουν τα άτομα μέσα στον χώρο, ενώ η *διαθιγή* με ποια σειρά τα άτομα θα συγκροτηθούν μεταξύ τους.

Ο Δημόκριτος πράγματι προβαίνει σε μια διαφοροποίηση μεταξύ των ατόμων, αλλά αυτή αποτελεί μια απροσδιόριστη διαφορά, ενώ η πραγματική προσοχή του επικεντρώνεται στην διαφορά διάταξης των ατόμων στον χώρο, γιατί προτεραιότητά του είναι η επεξήγηση του αισθητού κόσμου.

Αντίθετα, ο Επίκουρος στρέφει την προσοχή του στα ίδια τα άτομα. Τον ενδιαφέρει πέρα από την αφηρημένη μορφή, την οποία λαμβάνουν, και η υλική τους υπόσταση. Πάντα όμως αποβλέποντας στην επιστροφή της αυτοτέλειάς τους, αφού εξηγηθεί ο φυσικός κόσμος. Κατά τον Επίκουρο, τα άτομα διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το μέγεθος. Όμως τα άτομα δεν έχουν οποιοδήποτε μέγεθος, αλλά αμέσως απορρίπτεται η ιδέα του μεγάλου μεγέθους. Τα άτομα λαμβάνουν το ελάχιστο μικρό μέγεθος, το οποίο μπορεί να συλληφθεί μόνο μέσα από τον λόγο. Ο Δημόκριτος αναφέρει ότι υπάρχουν άτομα που γίνονται φανερά μέσω της όρασης. Ο Επίκουρος αρνείται να το αποδεχθεί αυτό, γιατί εφόσον το άτομο διαθέτει ύλη, εξυπακούεται ότι θα διαθέτει και μέγεθος. Καθώς όμως δεν μπορεί αλλά και δεν χρειάζεται να συγκριθεί με κάποια άλλη ύπαρξη, αμέσως μπορεί να αποφορτωθεί αυτήν την ιδιότητα.

Η δεύτερη ιδιότητα είναι η μορφή. Ο Επίκουρος, δέχεται την έννοια της μορφής, όχι όπως ο Δημόκριτος, ο οποίος δέχεται την απειρότητα των μορφών που μπορούν να λάβουν τα άτομα. Ο Επίκουρος, ναι μεν δέχεται την απειρότητα των ατόμων, αλλά ο αριθμός των μορφών που μπορούν να πάρουν τα άτομα είναι πεπερασμένος. Δηλαδή έχουμε άπειρα άτομα της ίδιας μορφής που όλα στο σύνολό τους διαφέρουν από ένα άπειρο σύνολο ατόμων διαφορετικής μορφής. Καταφέρνει έτσι ο Επίκουρος, από την μία να δέχεται την ιδιότητα της μορφής, αλλά εμμέσως την

---

²⁸ Ο Αριστοτέλης αναφέρει τα εξής: «όπως λέμε, αυτά έχουν αναγκαστικά την ίδια κίνηση... έτσι κανένα σώμα δεν θα είναι απόλυτα ελαφρό αν όλα έχουν βάρος, ούτε και κανένα βαρύ αν όλα έχουν ελαφρότητα. Επιπλέον, αν έχουν βάρος ή ελαφρότητα, θα υπάρχει κάποια άκρη ή μέση του σύμπαντος». Karl Marx, ό.π, σελ.161, σημ.7.

²⁹ Karl Marx, ό.π, σελ.161, σημ.9.

αρνείται, καθώς όταν σε ένα σύνολο ατόμων η μορφή είναι η ίδια, αυτομάτως δεν ισχύει η μορφή ως κριτήριο διάκρισης μεταξύ τους.

Τέλος, η τρίτη ιδιότητα που δέχεται ο Επίκουρος είναι το βάρος. Το βάρος έχει μάλιστα ιδιαίτερη σημασία στην φιλοσοφία του και από ιδεατής και από υλικής άποψης. Κατά τον Marx, το βάρος παρέχει στην ύλη την ιδεατή της ατομική ταυτότητα και αποτελεί βασικό προσδιορισμό του ατόμου. Το κάθε άτομο εξατομικεύεται, μπορεί να διαχωρίσει τον εαυτό του από τα άλλα άτομα, μέσω του κέντρου βάρους του. Δεν μπορούμε από την άλλη πλευρά να αντιληφθούμε το άτομο ως ύλη, αν δεν του προσδώσουμε βάρος, όχι μόνο ως θέση μέσα στο κενό, αλλά και ως κίνηση μέσα στο κενό. Διότι, αν δεν διέθετε βάρος, θα ήταν αδύνατο να κινείται. Επειδή όμως τα άτομα κινούνται σε κενό χώρο, η ταχύτητά τους είναι ισότιμη. Την επενέργεια του βάρους την αντιλαμβανόμαστε μέσα από τον αποπαλμό και τα συμφύρματα, τα οποία αποτελούν συνέπεια του εκάστοτε ατομικού βάρους. Ο Επίκουρος επαινείται, διότι είχε μεν τη δυνατότητα να διακρίνει την πραγματική κίνηση μέσα στο κενό, αλλά και την ενύπαρξη του βάρους μέσα στα άτομα.³⁰

Ο Επίκουρος επίσης θεωρεί ότι τα σώματα είναι ακαθορίστου αριθμού και ότι τα πρώτα είναι απλά, ενώ όλα όσα συντίθενται από εκείνα, έχουν βάρος. Αλλού ο Επίκουρος κάνει μια συγχώνευση της έννοιας του ατόμου και αυτής των στοιχείων, στον όρο *σώμα*, που παραπέμπει σε κάτι, το οποίο πάντα το αντιπαραθέτει στο κενό. Σε αυτό το σημείο δεν διακρίνεται κάποιος κίνδυνος ασάφειας. Γιατί όμως κάνει την χρήση της λέξης *στοιχείο*; Μήπως πρόκειται για κάποιο άλλο είδος ατόμου που δημιουργείται μετά τον αποπαλμό; Σε αυτό το ερώτημα προβαίνει ο ίδιος ο Marx στην μελέτη του, αλλά όπως ο ίδιος αναφέρει, αυτό δεν αποτελεί παρά ένα επιφανειακό πρόβλημα. Το πρόβλημα συνεχίζει, εκπηγάζει από τον ίδιο τον Επίκουρο, ο οποίος προτρέπει να διαχωρίσει τα δύο στάδια της ατομικής πραγματικότητας σε δύο ξεχωριστές οντότητες. Το άτομο με τον αποπαλμό, ξεφεύγει από την ατομική του αυτοτέλεια, ενώ διαφαίνονται οι συνέπειες των ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν την σχετική ατομική ύπαρξη. Οι ιδιότητες δεν είναι το αποτέλεσμα μιας διαφορετικής οντότητας, ενός άλλου είδους ατόμου, άλλα ενυπάρχουν στο καθεαυτό άτομο. Αυτό είναι και το λάθος του Επίκουρου. Αυτή η τάση του φαίνεται και όσον αφορά στην

---

³⁰ Karl Marx, ό.π., σελ.169 σημ.34.

θέση του για το άπειρο. Το άπειρο παρουσιάζεται ως μια έννοια διαφορετικής οντότητας, αλλά σύμφωνα και με τον ίδιο τον Επίκουρο, το άπειρο δεν είναι τίποτα άλλο παρά η σχέση μεταξύ των ατόμων και μεταξύ του κενού και των ατόμων. Δηλαδή, το άπειρο εκφράζει πρώτον την απειρία του παντός, εξαιτίας της ύπαρξης άπειρου πλήθους ατόμων και της άπειρης έκτασης του κενού. Δεύτερον, απειρότητα σημαίνει το πλήθος των ατόμων, ώστε να μην παρατίθεται το κενό στο άτομο απλά, αλλά τα απείρως πολλά άτομα, και τέλος, το δίχως όρια άπειρο, το οποίο αντιτίθεται στο σχετικό προσδιορισμένο άτομο. Σαν αποτέλεσμα, το άπειρο είναι ένας απλός προσδιορισμός των ατόμων και του κενού. Έτσι λοιπόν, το να δίδονται δύο διαφορετικοί προσδιορισμοί σε δύο διαφορετικές μορφές υπάρξεων, απλώς σημαίνει ότι ο Δημόκριτος δεν είχε συλλάβει την διαφορά που υπάρχει μεταξύ τους, διαπιστώνει ο Marx: Για τον Δημόκριτο δεν υπάρχει διάκριση μεταξύ στοιχείου και ατόμου, οι δύο έννοιες ταυτίζονται. Μόνο ο Επίκουρος προβαίνει σε αυτήν την διάκριση.

Μετά από όσα είπαμε για τις ιδιότητες των ατόμων και τη σχέση στοιχείου και ατόμου, πρέπει να δούμε πώς συνδέουν με την φυσική φιλοσοφία τους οι δύο στοχαστές, την έννοια του χρόνου.

Για τον Δημόκριτο ο χρόνος είναι μια έννοια, η οποία δεν μπορεί να υποστηριχθεί στο σύστημά του.³¹ Ο χρόνος είναι συνδεδεμένος με την γέννηση και την φθορά. Τα άτομα, για τον Δημόκριτο, είναι αιώνια και άφθαρτα, ο χρόνος επομένως δεν μπορεί να ταυτιστεί με την ουσία των ατόμων. Ο χρόνος πλησιάζει τον κόσμο των ατόμων και πάντα μια ανάσα μακριά, αποκλίνει.

Για τον Επίκουρο όμως, ο χρόνος έχει άλλη χρήση. Ομοίως αποκλείει τον χρόνο από τον κόσμο των ατόμων, χωρίς όμως να τον απορρίψει. Ο χρόνος είναι η ουσία, η κινητήριος δύναμη, που ωθεί τον κόσμο των φαινομένων. Για τον Επίκουρο, ο χρόνος ορίζεται ως μεταβολή. Δεισδύει μέσα στον κόσμο των φαινομένων και βοηθάει τα συμφύσματα των ατόμων να αποκτήσουν μορφή. Καταφέρει δηλαδή να μεταφέρει την ύλη από την παθητική κατάσταση στην οποία βρίσκεται, σε μια ενεργητική.³² Όμως

---

³¹ Karl Marx, ό.π, σελ.171, σημ. 2.

³² Ο χρόνος όπως λέει ο Διογένης ο Λαέρτιος, είναι το ίδιο το ενέργημα. Karl Marx, ό.π, σελ.173, σημ. 4.

ο χρόνος δεν αποτελεί ουσία, γιατί αυτό θα αντίφασκε με το όλο του σύστημα. Αυτοπροβάλλεται μέσα στο φαινόμενο, φαίνεται να αγγίζει το όριο του μεγαλείου, δηλαδή την ύπαρξη της ουσίας, αλλά μόλις το φαινόμενο ολοκληρωθεί και παρέλθει, ο χρόνος ξανακλείνεται στον εαυτό του.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούμε και στον τρόπο, με τον οποίο Δημόκριτος και Επίκουρος αντιμετώπιζαν την ύπαρξη των ουράνιων σωμάτων. Για τους αρχαίους Έλληνες, το ουράνιο στερέωμα αποτελούσε τον τόπο των Θεών. Ο ουρανός συμβόλιζε την μακαριότητα και την αφθαρσία.³³ Στο θέμα αυτό όμως ο Επίκουρος είναι εκείνος που διαφοροποιείται ριζικά από τις παραδοσιακές Ελληνικές αντιλήψεις, φέρνοντας κατά κάποιο τρόπο στα άκρα των συνεπειών της την Δημοκρίτεια θεωρία των ατόμων που αρχικά ενστερνίζεται.

Ο Επίκουρος αποφασίζει να πολεμήσει όλο το Ελληνικό πνεύμα της εποχής του. Στα ουράνια σώματα βλέπει να προσωποποιείται ο ίδιος ο φόβος, ο οποίος τόσο πολύ ταλαιπωρεί τον άνθρωπο, γιατί σε αυτά έλαβε υλική μορφή το απόλυτο, η αναγκαιότητα. Το παράδοξο είναι, διαπιστώνει ο Marx, ότι τα ουράνια σώματα αποτελούν την αισθητή πραγματοποίηση του ίδιου του Επικούρειου συστήματος, γιατί καθώς βρίσκονται σε πλήρη αυτοτέλεια, αποκλίνουν από την ευθεία γραμμή, μέσω του κενού αποχωρίζονται από τα άλλα σώματα και πλέον βρίσκονται σε μια κατάσταση αναφοράς στον ίδιο τους τον εαυτό και μόνο. Για τον Επίκουρο αυτό είναι μια ενοχλητική κατάσταση. Η εμπράγματη όψη όμως της φιλοσοφίας του, τον τρομάζει και γι' αυτό αλλάζει την μέθοδό του και παρόμοια με αυτούς που τόσο πολέμησε, γίνεται και ο ίδιος απόλυτος.

Καταρχάς δεν μπορεί να αποδεχθεί ότι ένας θεός ή μια δύναμη θέτει τα μετέωρα σε τέλεια κίνηση και αυτοτέλεια, ούτε όμως μπορούν αυτά να λάβουν την θέση του ενός, αφού σε αυτά δεν ισχύει η αναγκαιότητα, δηλαδή μια αυστηρά καθορισμένη δομή.³⁴ Τα φαινόμενα σχετικά με τα μετέωρα – τα ουράνια σώματα – μπορούν να ερμηνευτούν με πολλούς τρόπους. Το ίδιο και η ουσία τους, δεν είναι μονομερής, αλλά ίσως υπάρχουν δύο ή περισσότερες ουσίες. Αρνείται να δεχθεί τα πορίσματα και τους

---

³³ Karl Marx, ό.π, σελ.177, σημ. 4. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης, διαπερνώντας τις πλάνες του μύθου, διακρίνει τα ουράνια σώματα ως τις πρώτες αρχές. Karl Marx, ό.π, σελ.177, σημ. 5. Επίσης αναφέρει ότι ρόλο σε αυτήν την δήλωση δεν παίζει μόνο ο λόγος, αλλά ότι μέσω της παρατήρησης και η ίδια η αισθητή πραγματικότητα έρχεται να βεβαιώσει τα πορίσματα του λόγου. Karl Marx, ό.π, σελ.161, σημ.7.

³⁴ Karl Marx, ό.π, σελ.177, σημ.7.

νόμους, οι οποίοι εκπορεύονται από την παρακολούθηση των ουράνιων σωμάτων, δηλαδή αντιπαράθεται στην ίδια την αστρονομία.

Ο Επίκουρος δηλώνει ότι δεν υπάρχει μόνο μια ερμηνεία. Εάν στο σώμα, αντίθετα με τον αισθητό κόσμο, μπορούν να ισχύσουν δύο και περισσότερες ουσίες ή αρχές, είναι απόπειρα να αναζητούμε ένα πόρισμα, μια μόνο αιτία στη σφαίρα των ουράνιων σωμάτων.

Επομένως, προσπαθεί να κατεβάσει τα εξατομικευμένα ουράνια σώματα στην ρευστή και ποικίλη πραγματικότητα. Στόχος του είναι η αταραξία της ψυχής του ανθρώπου. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, σημειώνει ο Marx, θα κινητοποιήσει κάθε μέσο, ακόμη και αν χρειαστεί, την καταπολέμηση της ίδιας την μεθόδου του. Η ύπαρξη των μετέωρων, πρέπει να καταρριφτεί, εάν δεν βοηθάει στην επίτευξη του στόχου του.

Ως συμπέρασμα της σύνοψής μας, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στο ότι ο Δημόκριτος ξεκινά από τα άτομα και την φυσική φιλοσοφία, για να οδηγηθεί σε μια καθαρά επιστημονική ερευνητική μέθοδο, ενώ ο Επίκουρος χτίζει την ηθική του για την αταραξία πάνω στη φύση, προβάλλοντας τη σημασία της ατομικής συνείδησης, η οποία στέκεται περίλαμπρα αυτοτελής μέσα στην αταραξία της απέναντι στις άλλες υπάρξεις.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

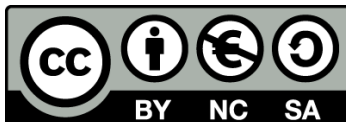
- Έκδοση διαθέσιμη [εδώ](#).

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Άννα Λάζου, Κωνσταντίνος Καλαχάνης 2015. Άννα Λάζου, Κωνσταντίνος Καλαχάνης. «Φιλοσοφία της Φύσης. Η Φύση στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία.». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/PPP107>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

Εικόνες/Σχήματα/Διαγράμματα/Φωτογραφίες

Εικόνα 1: Το Καθιερωμένο Πρότυπο, Copyrighted. Πηγή: sbhep-nt.physics.sunysb.edu)

Εικόνα 2: το κοσμικό σύστημα που εισηγείται ο Φιλόλαος, με το κεντρικό πυρ στο μέσον του κόσμου. Copyrighted. Πηγή: www.physics.unlv.edu

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

